

ABDÜLHAMİD EL-KATİB B. YAHYA VE EDEBÜ'L-KATİB ADLI ESERİ

Abülhamid el-Katib b. Yahya and His Book: Edebü'l-Katib

Rıza XALILOV, Cüneyt EREN

Giriş: Edebî Bir Tür Olarak Teressülün Anlamı, Önemi, Abdülhamid el-Katib b. Yahya'ya Kadar Tarihi Gelişimi

Ortaçağ Arap Edebiyatı nesrinin ortaya çıkışı ve gelişmesinin tarihi seyrine baktığımızda onun bir türünü oluşturan teressülün ilk örneklerinin Cahiliye dönemine dayanmakta olduğunu görürüz. Bu dönemden bize ulaşan herhangi bir belge mevcut olmamakla beraber, tarihçiler bu türün örneklerinin daha çok sosyal amaçlı köle ve mülkiyet senetleri, ticari hesaplaşmalar, mezar kitabeleri olduğunu söylerler (1). Ardından Sadru'l-İslam dönemi gelir. Bu dönemde kitabet geleneği daha da yaygınlaşmış, özellikle vahyin nazili ile ezberlenen ayetlerin kayda geçirilme işlemi, ardından Hz. Peygamber (s.a.v)'in hadislerinin ileriki nesillere aktarılması için belli kaideler çerçevesinde özenle derlenmesi edebiyatın yazım türleri içindeki en eskisi kabul edilen bu türün gelişmesine sebep olmuştur.

Sadru'l-İslam dönemi risaleleri Emeviler dönemindeki teressülün şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Teressülün kelimenin tam anlamıyla bir nesir türü olarak şekillenmesi fetihler sonucu 8. yüzyılın başlarında büyük ve geniş arazileri içeren Arap Müslüman hilafetinin ortaya çıkışı ile mümkün olmuştur. Bu dönemdeki devlet sistemi eyaletlerin yönetilmesi, vergi toplanması, ordunun kurulması ve ekonomik hayatın düzenli hale getirilmesi için çeşitli kurum ve kuruluşların ortaya çıkmasını ve bu müesseselerle merkez arasında düzenli irtibat sağlanmasını gerektirmekteydi. Söz konusu bu gereksinimleri gerçekleştirmek için uygun kuruluşlar doğmaktaydı.

Öyle ki Emevi halifelerinden Muaviye b. Ebi Sufyan el-Haraç, el-Hatim ve er-Resail divanları tesis etmiştir. Şevki Dayf Arapların fethedilmiş halkların sosyal ve siyasi sistemlerinden yararlandıklarını anlatırken, dolaylı da olsa bile kurum olarak Dîvan fikrinin bahsi geçen o halklardan iktibas ettiğini yazar ve örnek olarak Hz. Ömer'in Dîvanu'l-Ata ve Dîvanu'l-Ceyş gibi kurumları tesis ettiğini zikreder (2).

Ancak, Arap tarih ve edebiyatının Emeviler döneminde söz konusu edebî tür, kelimenin tam anlamıyla bir nesir türü olarak şekillenmiş kendine özgü edebî

kurallara, bedî sanatlarına sahip olmaya başlamıştır. Geniş arazilere yayılmış devlet sistemi eyaletlerde Hilafetin merkezi arasındaki siyasî, mali ve iktisadi ilişkilerin düzenli bir duruma getirilmesi için çeşitli kurum ve kuruluşların ortaya çıkmasını ve bunlar arasında irtibat ve iletişim olmasını gerektirmekte idi.

Bizzat bu dönemden itibaren risale yeni yapılanmakta olan devlet kurumları Divanlar sisteminde merkezle eyaletler arasında esas iletişim aracı olmak konumuna gelmektedir. Bu divanlarda çalışan memurlar genelde Fars, Kıpti ve Yunan menşeli mevaliler olup bu alanda belli deneyime, bilgi ve yeteneğe sahip olan katipler idiler. Mısır'da Kıpti dilinde, Suriye'de ise Yunan Demirayak Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi*, s. 30-31, 1998, Erzurum. (3) Şevki Dayf dilinde gerçekleşmekteydi. Söz konusu dönemde yazılmış olan risaleler bu katiplerin kalemlerinin ürünleri idi. Fakat bu durum uzun sürmemiş el-Haccac Irak'a vali tayin edildikten sonra buradaki divanlarda yazışmalar Arapça görülmeye başlar (4).

Risale daha geniş anlamıyla bir nesir yazım tarzı sanatı olan teressül, hilafet yaşamında sosyal ve ekonomik öneme sahip olmanın yanı sıra, içerdiği geniş konu yelpazesi ile Arap edebî nesrinin ilk örneklerini de oluşturmakta, onun gelişmesi ve şekillenmesinde büyük rol oynamaktaydı. Öyle ki, ortaya çıkışının ilk dönemlerinde kişisel, idari konuları içeren risale daha sonraları, edebî söz sanatı, ilim ve felsefe alanlarına da sirayet etmiş, dahil olmuştur (5).

Emevîler döneminde yazılmış ilk risaleler, anlatım ve üslup açısından hitabet sanatının etkisini üzerinde taşımış olsa da, daha sonraları kendine özgü edebî, sanatsal bedîiyat özelliklerine sahip olmaya başlamıştır.

Hilafetin merkezinden ve buradaki dîvanlardan emir ve genelgeler eyaletlere gönderilir, bu eyaletlerdeki valiler ise yerel dîvanlar aracılığı ile merkezle irtibat haline geçiyorlardı.

Halife Abdülmelik b. Mervan dönemine kadar Kufe ve Basra'da yazı işleri Arapça Farsça olmak üzere iki divan bulunuyordu. Kufe'deki Dîvan Hz. Ömer tarafından kurulmuştur. Şam'da da durum bundan farklı değildi. Burada da yazışma dili Arapça ve Rumca olmak üzere iki Dîvan mevcut idi. Hilafetin çeşitli merkezlerinde yazım işlerinin Arapça'ya devredilmesi ayrı ayrı Divanlarda çalışan İran, Suriye ve Rum menşeli eski mevalilerin önemini azaltmadı. Bilakis onların kısa bir süre içinde Arapça'ya vakıf olmaları, sekreteryaya işlerinde sahip oldukları deneyim ve yeteneklerinden dolayı onlar burada daha önemli rol oynamaya başladılar. el-Cahşiyari'nin adı geçen eserinde söz konusu katipler arasında Arap olmayanların önemli yer tuttıklarını görmekteyiz. Emeviler döneminde ve daha sonraki çağlarda Dîvanlarda çalışan katip aynı zamanda bir edîb gibi de algılanmaktaydı. Bu münasebetle Arap nesrinde makame nesir türünün ünlü

temsilcisi Bediüzaman el-Hamadani bir çok kuruluşlarda katip olarak da çalışmıştır.

Corci Zeydan, Emeviler döneminde teressülün Hulefa Raşidin dönemine oranla daha geniş alana sirayet ettiğini, katipler (mektup yazarları) tabakasının ortaya çıktığını ve kitabetin bir meslek haline geldiğini yazmaktadır. Daha sonra kitabetin Emeviler döneminde 5 çeşitten ve her çeşidin özel katibi olduğunu yazmaktadır. Örnek olarak Katibu'r-Resailin Katibu's-Sır olarak da adlandırıldığını zikretmektedir. Corci Zeydan'ın vermiş olduğu daha önemli bilgi ise Emevi halifelerin katiplik işine en belagatlı kimselerden seçmiş olmalarıdır. Çünkü bu dönemde belagatlı üslupla yazılmış risale şiir kadar onların siyasetinde rol oynamaktaydı (6).

Şevki Dayf dönemin kitabetinden bahsederken risalenin üç türünü zikretmektedir: Halife, vali ve onların siyasi rakiplerinin divanlarından çıkan siyasi risaleler; insanların güncel konular hususunda yazdığı sosyal içerikli risaleler; ve nihayet bazen vaaz bazen de tartışma *cedel* diyebileceğimiz dinî risaleler (7). Emeviler dönemindeki siyasî risalelerin büyük ölçüde Hulefai Raşidin döneminde çeşitli dinî ve siyasî çekişmelerden dolayı ön plana çıkan siyasi konulu risalelerin devamı mahiyetinde değerlendirebiliriz. Öyle ki Emeviler dönemine kaymış olan bu çekişmeler hissedilir ölçüde artmış, şiire sirayet ettiği gibi bu dönemde yazılmış olan risaleleri de etkilemiştir. Emeviler döneminde siyasî risalelerin yaygınlaştığını yazan Şevki Dayf bunun nedenini iki etkene bağlar: Bu risalelerin yazarlarından bir çoğunu örneğini Ziyad b. Ebihi, el-Haccac ve el-Muhtar es-Sekafi gibi şahısların fesahat ve beyanda zirvede olmaları. İkinci nedeni ise risale divanının tesis edilerek burada profesyonel katipler tabakasının ortaya çıkmasında görmektedir (8). Kanaatimizce siyasi risalelerin bu dönemde yaygınlaşmasının temel nedeni burada geniş yer alan siyasi mücadele idi. Dönemin yönetici ve siyasileri risaleleri kendi siyasi amaçları için kullanıyorlardı.

Harac divanında olduğu gibi Resail divanında da yabancılar çalışmakta olup, yazışmaları kendi ana dillerinde yapmaktaydılar. Fakat hilafette Arapçalaştırma uygulanırken bu divanda da yazışmalar Arapça yapılmaya başlandı. Ve çok geçmeden burada çalışan yabancılar Arapça'yı öğrenip bu divanda çalışmaya devam ettiler (9). Şevki Dayf, el-Cehşiyari'nin Resail ve Harac Divanlarında çalışan katiplerin listesine dayanarak bizzat Arapların siyasî risalenin gelişmesinde büyük rol oynadığını, Arap olmayanların ise Resail Divanında kısıtlı konumda olduklarına işaret etmektedir (9). Şevki Dayf, Hişam b. Abdümelik döneminde burada Yunanca'yı iyi bilen ve bu dilden çeviri yapabilen Salim adlı bir mevalinin adını zikretmektedir. Ayrıca, Emeviler döneminde siyasi risalelerin ortaya çıkışı ve gelişmesi konusunu ele alarak bu alanda mevalilerden özellikle de

Fars menşeli katip ve ediplerin katkısından bahsetmektedir. Bu konuda siyasi risalelerin Arapların siyasi ve sosyal gereksiniminden doğduğunu vurgular. Ancak onun bir nesir türü olarak gelişmesinde Arap olmayanların da rol oynamış olduğunu kabul etmektedir (10). Onun bu tespiti ilk örnekleriyle Sadru'l-İslama dayanan risalenin bir tarihi gerçeğini yansıtmaktadır.

Emeviler döneminde siyasi konulu risalelerin yanı sıra, genelde kutlama, taziye, sosyal münasebetleri içeren ve çeşitli şahıslar tarafından yazılmış güncel konulu risaleler de neşet etmiş ve gelişmiştir.

Dini risalelere gelince Şevki Dayf bu dönemde bu tür risalelerin, el-Hasan el-Basri, Geylan ed-Dımaşki gibi ünlü temsilcilerinin olduğu, dinî içerikli hutbeler kadar gelişme arz ettiğini zikreder (11). Emeviler döneminin ünlü bilim adamı ve hatibi Hasan Basri (642-728)'nin adil İmam halife konusunda halife Ömer b. Abdülaziz (717-720)'e yazdığı risale dini konulu risalelerin en iyi örneğini oluşturmaktadır. Ömer b. Abdülaziz halife seçildikten hemen sonra Hasan Basri'ye mektup yazmış ve ondan adil İmam kavramının nitelendirilmesini talep etmiştir.

Emeviler döneminde dini ve siyasi konular risalelerin temel konularını oluşturması yanı sıra bu risaleler sanatsal ve üslup açısından da Sadrul İslam dönemindekilerden fark arz etmemektedirler. Bir diğer ifade ile o dönemin risalelerinin konu ve sanat özellikleriyle benzerlik arz etmektedir. Hicretin birinci yüz yılı ortasından itibaren de risalelerde tedricen sanatsal özellikler yer almıştır. Özellikle Haccac döneminde sec'i sanatı bolca kullanılmıştır (12).

Abdülhamid b. Yahya el-Katib Hayatı ve Edebî Kişiliği

Doğum yeri ve yılı hakkında ihtilaf olan Abdulhamid b. Yahya racih görüşe göre M. 680 yılında Enbar'da dünyaya gelmiştir (13). Dönemin edebi kaynakları onun hakkında fazlaca bilgiye sahip değildir. Arap tarihçisi ve gezgini el-İstahrî (839-934) verdiği bilgiye göre, aslen İranlıdır. İbn Hallikan (1211-1282)'da onun Irak'ın el-Enbar şehrinde doğduğunu söyler.

İş hayatına öğretmen olarak başlamış, fakat çok geçmeden kendisini yetenekli bir memur olarak kanıtlamış, Halife 2. Mervan'ın birinci katibi gibi yüksek mevkiye kadar ulaşmıştır (14). Sonuncu Emevi halifesi hilafetten düşürüldüğünde Abdülhamid onu terk etmemiş ve 750 yılında onunla birlikte idam edilmiştir. Abdulhamid'in günümüze kadar altı risalesi ulaşmıştır.

Emeviler döneminde yaşayıp eserler telif etmiş olan "*el-Katip*" (Katip, edip) lakaplı Abdulhamid b. Yahya Arap edebiyatı tarihinde teressül edebi nesrinin temellerini koyan, sanatsal kurallarını işleyen bir edip olarak tanınmaktadır (15). Ortaçağ Arap alimi ve edibi Ebû Mansur es-Sealibi (961-1038) teressülden bahsederken, bu dönemde teressül çeşidinin Abdülhamid b. Yahya ile başlamış ve İbn Amid'le sona ermiş olduğuna dair sözlerinin edebî çevrelerde geniş yaygın

olduğunu zikretmektedir (16). Bu söz Abdülhamid b. Yahya el-Katib'in teressül nesir türünün ortaya çıkışı ve gelişmesinde oynamış olduğu rolü bariz şekilde göstermektedir.

İbn Abd Rabbihî (860-940) de onun hakkında: «*Abdülhamid, belagatın goncalarını açan, yollarını tanzim eden ve şiirin esaretini çözen ilk kişidir*» der (17).

Onun Halife Mervan adıyla oğlu Veliahd Abdullah'a yazmış olduğu risale onun en geniş risaleleri arasında kabul edilir (18). Abdulhamid bu risalesinde halifenin oğlunun devletçilik sorumluluğunu icra etmesini öğretiyor gibi ona siyasi ve askeri anlamda birkaç tavsiyede bulunmaktadır. Abdulhamid devlet siyasetinin yöntemlerinin ele alındığı Fars Sa'sani eserlerine dayanarak söz konusu risalede teferruatlı şekilde savaş, ordu ve devlet yönetimi metotları üzerinde durmaktadır. Burada her şeyden önce onu ordunun teşkili, askeri eğitim, savaş taktiği, komutanlar arasında ilişkiler, ordunun düzeni ve maddi teçhizatı gibi meselelere ışık tutmaktadır. Risalede savaş sanatına yer verilmiş olursa da devletçilik, yöneticiliğin manevi prensipleri de burada önemli yer tutmaktadır.

Söz konusu risale gereken bilgileri içermekle beraber bazı manevi prensipleri telkin etmesinden dolayı Arap edebi nesrinin nasihat, didaktik konulu ilk eseridir. Abdülhamid'in katiplere yönelik risalesi Arap edebiyatı alanında yazılmış ilk tür kabul edilir. Bu eserde katiplik için gerekli ilim ve bilgiler zikredilmekle beraber katipliğin sorumluluğu ile ilgili bazı tavsiyeler ve en önemli olanı etik nitelikte tavsiyeler verilmektedir (19). Söz konusu risalede dikkat çeken taraf teressül-inşa sanatı ile bağlı her hangi bir tavsiyenin yer almamasıdır. Bu kanaatimizce söz konusu dönemde teressül-inşa sanatının henüz yeni yeni belirlemeye ve yazım üslubunun henüz oluşmamasındandır.

Abdulhamid'in risaleleri genel olarak Arap edebiyatı tarihinde orta çağlar maneviyat kültürünün taşıyıcısı olarak görülmektedir. O bu maneviyat kültürünü yalnızca eserleriyle değil, 750 yılında hamisi, efendisi halife Mervan'ı ölüm anında terk etmemekle, onunla birlikte ölüme gitmekle ispat etmiştir. Onun eserleri eğitici ve nasihat verici amaçlarından dolayı türünde Arap nesrinin ilk örnekleri sayılır. Bu yönüyle risaleleri Arap edebiyatı tarihinde eğitici, nasihat konulu eserlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Aynı zamanda taşımış olduğu üslubu ve sanatsal özelliklerinden dolayı bu eserler Arap edebi-sanatsal nesrinin ilk örneklerini oluşturmaktadır. Risalelerin yapısındaki mantıksallığı ile birlikte anlatım dilinin ritmi de belirgin özellikler içerisindedir. Ustacasına seçilip kullanılan kelimeler ve kafiyeli nesir örneklerinin kullanımı onun risalelerinin başlıca özelliğidir.

Ortaçağ Arap edebiyat ve tarih kaynakları Abdulhamid el-Yahya el-Katib hakkında dolgun ve mufassal bilgi içermemiş olsa da, burada mevcut bilgilere

dayanarak şunu söyleyebiliriz: O, Fars kökenli olup, Irak'ın el-Enbar kentinde doğmuş, bir süre medrese hocalığı olarak çalıştıktan sonra sonuncu Emevî halifesi Mervan b. Muhammed'in katibi olarak çalışmıştır. Sonuncu halife devrildikten ve Emevî hilafeti sona erdikten sonra, 750 senesinde halife Mervan b. Muhammed'le birlikte idama mahkum edilmiştir. İbn Abd Rabbihi onun Yezîd b. Abdülmelik'in genellikle Mervan b. Muhammed'le ve Emevî devletinin çöküşü ile bağlı olaylara dek Emevîler'in katibi olduğunu yazmaktadır.

Abdülhamid b. Yahya el-Katib'in çeşitli konuları içeren, genelde küçük hacimli birkaç risalesi günümüze dek ulaşmıştır. Onun Halife Mervan b. Muhammed'in ardından oğlu Veliaht Abdullah'a siyâsî, askerî ve devlet konuları ile ilgili konuları içeren risalesi onun en büyük hacimli telifi olurken, satranç, av ve kardeşlik hakkında yazmış olduğu risaleler küçük hacimlidir. Abdülhamid el-Katib'in katiblere yazmış olduğu risalesi de küçük hacimli olup, Arap edebiyatında adab (20) -*tavır*, *davranış sanatı* aynı anda *Edebü'l-Katib* adlı eseri katiblik sanatı ve katiblik ahlakı hakkında yazılmış ilk eserdir. Bu konuda daha sonra kaleme alınmış olan, eserler muhtemelen ondan etkilenmişlerdir. İbn Kuteybe (828-889)'nin Edebu'l-Katib adlı eseri buna örnek teşkil edebilir.

Abdülhamid b. Yahya'nın Edebü'l-Katib Adlı Eseri

El-Kalkaşendî'nin *Subhu'l-A'şâ* adlı eserinde yer alan bu risale, Abdülhamid b. Yahya'nın en meşhur risalelerinden biridir (21).

Katiblere kendi mesleklerinde başarı temennisi ile başlayan ve özetle inşa kaidelerinden bahseden bu risale, ortaçağ devlet hiyerarşi yapısında katiblerin konumunu gözler önüne serer.

Allahu Teala'nın insanlara hayatlarını sürdürmek için çeşitli mesleklerle meşgul olmalarını takdir ettiğini ve bu meslekler içerisinde katiblik mesleğinin en şerefli bir yere haiz olduğunu söyler. Katiblerin devlet işlerindeki rolünden ve bu mesleğin onlara sunmuş olduğu avantajlardan bahisle, onların hilafet makamına tavsiye ve nasihatlerinin önemini dile getirir. Halifelerin, onların nasihatlerini kulak ardı edemeyeceklerini, hatta halifeler için bir yerde işiten kulağı, gören gözü, tuttuğu eli mesabesinde olduklarını yazar. Bu mesleğin onlara sunmuş olduğu avantajları yanında büyük sorumlulukları da beraberinde getirdiğini söyler. Bu nedenle onların vazifelerini, yükümlülüklerini, özellikle de hizmetinde buldukları şahıslara yönelik sorumluluklarını hatırlatır. Ona göre hiçbir meslek, katiblik mesleği kadar takdir edilen bir meslek olamaz. Ona göre katib, ağır başlı olunması gereken yerde ağır başlı, hüküm verme konumunda basiret ve cesaretle hüküm verici, mütevazı, adaletli, gerektiği yerde sır saklayan, vefalı, orta yollu, aşırılıktan uzak ve de ileri görüşlü olmalıdır. Gerektiği yerde kendisine müracaat etmelerini, aralarında da birlik içinde olmalarını tavsiye etmektedir.

Bütün meslek hayatında kendisi de bu vasıflara son derece titizlik göstermiştir. Örneğin halifelikten uzaklaştırılan Halife Mervan b. Muhammed'i en sıkıntılı günlerinde terk etmemiş sonuçta onunla birlikte idam edilmiştir.

Abdulhamid b. Yahya el-Katib'in, ortaçağ katibinin bir çeşit portresini çizdiği ve katiplere yönelik bu ve diğer tavsiyelerini içeren bu risalesi, kendi türünde Arap edebiyatının ilk eseridir.

Arap dilinin fesahat ve belagat prensiplerini en iyi şekilde kullanabilen Abdulhamid b. Yahya el-Katib, adı geçen eserde bu özellikleri özellikle yansıtmadığı dikkat çekmektedir. Bunun sebebi, bu dönemde ilk adımlarını atmış olduğu teressül nesir türünün temel meslek ve etik kaidelerini ön plana çıkarmak olduğu denebilir. Söz konusu risale, daha sonraki dönemlerde inşa sanatı konusunda yazılmış eserleri etkilemiş, bu risalede genel hatları ile ele alınmış konular daha da geliştirilmiştir.

Kaynaklar

1. Demirayak Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi*, s. 30-31, 1998, Erzurum.
2. Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, s. 98, 1963, Kahire.
3. Bkn. el-Cehşiyâri Muhammed Abdus, *el-Vüzerâ ve'l-Kuttâb*, s. 38, 1980, Kahire.
4. Emevîler döneminde risale için bkz. Zeydan Corci, *Târîhu Âdâbi'l-'Arabiye*, I. Cilt, Beyrut, 1962; Dayf Şevki, *el-Fennu ve Mezâhibuhu fi'n-Nesri'l-'Arabi*, Kahire 1960; Selâm Muhammed Zaglûl, *Târîhu'n-Nakdi'l-'Arabi*, II/27-30, Kahire.
5. Corci Zeydân, *Târîhu Âdâbi el-Lügati'l -Arabiyye*, 1. cilt , s. 356, Kahire.
6. Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 102.
7. Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 103.
8. Kanaatimizce Dîvan gibi önemli bir kurumda çalışabilmeye imkan sağlayacak yüksek Arapça'nın kısa bir sürede öğrenilmesi kolay olmasa gerekir. Dolayısıyla bu tezin doğruluğu, teressül nesir türünün gelişmesinde yabancı faktörünün ne derece rolü olduğu tartışmaya açık olmalıdır.
9. Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 103.
10. Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 104.
11. Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 105.

12. Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 106-107.
13. Görüşler için bkz. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabi*, I/723, (el-Asru'l-İslâmi) s. 473.
14. İbn Nedîm Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, 1978, Beyrut, s. 176.
15. Abdülhamid b. Yahyâ el-Kâtib hakkında bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-Ayân*, II/394-397, Kahire; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 176, 1950, Kahire; İbn Abd Rabbihi, *el-İkdu'l-Ferîd*, IV/150-151, 1989, Beyrut.
16. Ebû Mansûr es-Seâlebî, *Yetîmetu'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-Asr*, III/154-155, 1972, Beyrut.
17. İbn Abd Rabbihi, *el-İkdu'l-Ferîd*, IV/150, 1989, Beyrut. Müellifin hayat ve edebî kişiliği çağdaş bilim adamlarının çalışmalarında da yer almıştır. Bkz. Mahmûd Rızk Selîm, *Mevsûâtu Asri Selâtîni'l-Memâlik*, 5. ve 6. ciltleri, 1955, Kahire; Dayf Şevki, *el-Fennu ve Mezâhibuhu fî'n-Nesri'l-Arabi*, Kahire 1960; Selâm Muhammed Zaglûl, *Târîhu'n-Nakdi'l-Arabi*, II/27-30, Kahire.
18. İbn Hallikan, *a.g.e.*, cilt.2,
19. Edeb edebiyatı hakkında bk. Fırat Ahmed Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1996, s. 220-230.
20. Edeb kelimesi bir terim olarak geleneksel adet, töre, davranış kaideleri mecmuasıdır. Edebiyat ve kültür alanında bu terim, etik normları ihtiva etmekle birlikte, ortaçağ aydınının benimsemiş olması gereken bilgiler sistemidir. Daha dar anlamda edeb, çeşitli meslekler üzere memur ve kâtiblere gerekli olan ilim ve bilgileri ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Furat Ahmed Subhi, *a.g.e.*, s. 220-230, 1996, İstanbul.
21. İlgili eser için bkz. el-Kalkeşendî, *Subhu'l-'A'şâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, 1963, Kahire.